

Capítol 1.

Recerca en infermeria: nivells i estratègies

Mar Lleixá-Fortuño, M. Teresa Lluch-Canut

Introducció

La infermeria com a professió científica, amb capacitat i responsabilitat investigadora, ha de conèixer i familiaritzar-se amb les eines disponibles per facilitar l'activitat investigadora científica. D'aquí la necessitat de desenvolupar uns coneixements teoricopràctics que, en alguns casos, han de suposar un primer contacte amb la recerca i, en altres casos, poden aclarir conceptes; l'important és que els/les infermers/es pensin que poden i, a més, que han d'investigar. És important que els professionals d'infermeria es consciencïn de les seves capacitats investigadores, de la necessitat de realitzar recerca, la qual cosa repercutirà en unes cures als pacients més segures i de més bona qualitat, i permetrà a la disciplina avançar com a professió. El coneixement que genera la recerca provoca canvis; és a dir, repercuteix tant en la pràctica com en l'educació i també en les polítiques sanitàries. La recerca és fonamental per desenvolupar i augmentar el coneixement que es pot aplicar per millorar la pràctica assistencial, i també permet generar coneixement sobre educació, administració, cures, característiques de les infermeres... En general podem dir que la recerca genera una base de coneixement que serveix com a guia de la pràctica infermera. Resulta adequat postular la necessitat que la pràctica de la infermeria es fonamenti en dades científiques i no en el costum, la tradició, la rutina i/o les experiències (Mateu, 2014). Són molts els experts que consideren la recerca un fet crucial per a la prestació de cures efectives i per al desenvolupament d'una professió autònoma (Cabreró i Richart, 2001; De la Cuesta, 1998; Galvez, 2007; Lluch, 2004; Pearson, Field i Jorda, 2008; Zabalegui, 2002). En els últims 30-40 anys,

a Espanya s'ha experimentat un progressiu desenvolupament de la recerca en infermeria. En aquests moments es presenta una gran oportunitat perquè la recerca situï la infermeria en el lloc que li correspon. La meta de qualsevol professió és millorar el seu estatus professional i, per a això, cal un continu desenvolupament i una ampliació dels coneixements que es poden obtenir a través de la recerca.

La investigació científica

Podem entendre la ciència com el conjunt sistematitzat de coneixements sobre la realitat observada, obtinguts a partir de l'aplicació del mètode científic. El mètode és el conjunt d'accions desenvolupades segons un pla preestablert per aconseguir un objectiu. Els mètodes són una sèrie d'enfocaments usats per recollir dades que s'utilitzen com a base de la inferència, interpretació, explicació i predicció. El mètode científic és el més objectiu i amb més capacitat de predicció, control i generalització; el seu objectiu és contribuir a desenvolupar i validar coneixements. Kerlinger (2002) defineix el mètode científic com la recerca sistemàtica, controlada, empírica i crítica de proposicions hipotètiques sobre les relacions suposades entre fenòmens naturals. Sistemàtic significa que té uns passos; controlat vol dir que disposa de condicions per evitar que hi influeixin factors externs; empíric implica que les dades que s'utilitzen com a base per generar el coneixement són objectives i comprovables, no creences ni suposicions; crític significa que disposa d'autoavaluació del procés i dels resultats.

Les dues maneres en què s'adquireix el coneixement científic se sintetitzen en el mètode hipoteticodeductiu. En la inducció s'obtenen generalitzacions a partir d'observacions específiques; és a dir, l'observació concreta permet formular una hipòtesi que genera una teoria. La deducció permet realitzar prediccions específiques a partir de principis generals; és a dir, a partir d'una teoria general es formula una hipòtesi que es contrasta amb la realitat, amb l'observació concreta.

Polit i Hungler (2000) defineixen la recerca com la indagació sistemàtica que utilitza el mètode científic, ordenada per respondre a preguntes i/o solucionar problemes. Qualsevol recerca té per finalitat respondre una pregunta que sorgeix davant un problema concret i el mètode científic en permet obtenir la resposta. És important valorar la naturalesa del problema a estudiar perquè determina el camí a seguir, així com el tipus de metodologia a usar.

L'objecte d'estudi de les recerques infermeres és i ha de ser la persona, en totes les seves dimensions, mitjançant l'aplicació sistemàtica del mètode científic, que ens permetrà respondre una pregunta (hipòtesi) de manera conclouent.

La infermeria es converteix en ciència des del moment en què s'assumeix que la manera d'adquirir coneixements és a través del pensament científic. Això com-

porta crear conceptes propis del nostre àmbit de treball que ens serviran d'eines per construir teories infermeres que permetin ordenar els coneixements i comunicar-los. La recerca infermera influirà en el reconeixement del professionalisme, la responsabilitat i la rellevància social de la disciplina. Els camps de recerca en infermeria estan determinats pel metaparadigma d'infermeria: persona, entorn, salut i cura. L'informe i les recomanacions del Comitè Europeu de Salut respecte a la recerca en infermeria, elaborat per un grup d'infermers experts convocats pel Comitè Europeu de Salut, analitza la importància i rellevància de la recerca en infermeria, defineix prioritats de recerca i analitza els elements que han de constituir una estratègia nacional per al desenvolupament de la recerca en infermeria.

Les prioritats en recerca que es desprenen d'aquest informe són:

- Ajudar les persones, famílies o grups a mantenir la independència.
- Desenvolupar models i mètodes que equilibrin la qualitat dels serveis i els seus costos/beneficis.
- Homogeneïtzar la pràctica d'infermeria. Si es desitja obtenir més informació sobre l'informe i les recomanacions del Comitè Europeu de Salut respecte a la recerca, cal consultar el següent enllaç: <http://www.scele.org/webscele/archivos/investigac_enfermer_comit_europeo_29-10-05.pdf>.

Un estudi posterior realitzat a Espanya el 2010 per Comet i col·laboradors, com a representants de la Unidad de Coordinación y Desarrollo de la Investigación en Enfermería (Investén-ISCIH), va identificar les 10 prioritats d'investigació en cuidatges de salut a Espanya, es va tenir en compte tant la perspectiva dels professionals d'infermeria com la dels usuaris, dels resultats d'aquest estudi es prioritzen les següents àrees:

- L'avaluació de la eficàcia d'intervencions d'infermeria
- La promoció de la salut: desenvolupament d'estratègies per a implicar a l'usuari en els seus cuidatges
- Cuidatges basats en l'evidència: implantació i avaluació de resultats en la pràctica clínica
- Medició de la qualitat de cuidatges infermers
- Cures paliatives i qualitat de vida de les persones amb processos terminals i les seves famílies
- Promoció de la salut en poblacions vulnerables
- Qualitat de vida en persones grans i els seus cuidadors
- Promoció de la salut i prevenció de la malaltia en la infància i l'adolescència
- Recursos i intervencions en el cuidatge de persones grans
- Autocuidatges i presa de decisions respecte a la salut de la pròpia persona

En resum, investigar significa:

- Contribuir al desenvolupament de la professió infermera.
- Aportar informació per poder treballar des de l'evidència científica i potenciar, així, la qualitat i efectivitat de les cures de salut.

L'objectiu d'aquest capítol introductorí és intentar aportar respostes a la pregunta: Què significa investigar? A partir de la proposta formulada per Lluch (2005) expliquem el significat de la recerca des d'una estructura per nivells (taula 1), organitzats des del nivell I, el més bàsic i operatiu, que podria ser pres com a referència per aquelles persones que s'inicien en la recerca, fins al nivell VI en el qual es comenten les repercussions des del punt de vista social que comporta la recerca per a la professió. Aquests nivells són complementaris i progressius de manera que el lògic és començar a caminar des del nivell I, «de nuclear», el bàsic, i anar avançant pels diferents nivells; així, i només així, aconseguirem els nivells superiors que suposa la recerca «oficial» i la transferència dels resultats (àmbit social). A continuació es descriuen alguns dels aspectes més rellevants de cada nivell, i també es referencien enllaços d'organismes i/o convocatòries que poden resultar d'interès en els diferents nivells.

Taula 1: Estructura de la investigació per nivells, adaptada de Lluch (2005).

Nivell	Investigar significa:
VI: social	Transferència de coneixement, valor social i professional (reconeixement de la investigació i translació dels resultats a la pràctica clínica).
V: oficial	I+D+I, treballar amb estructures (plans, programes...), organismes oficials (ajudes, subvencions...) i treballar amb equip (xarxes i/o grups reconeguts).
IV: conceptual	Construir coneixement i aportar evidències.
III: personal	Creixement personal (satisfacció, autoconcepte...) i creixement professional (trams, especialització, reconeixement...).
II: operatiu	Llegir, revisar: bibliografia, webgrafia, divulgar.
I: nuclear	«Posar-se a caminar.»

Nivell I: nuclear

Aquest primer nivell, tal com ja s'ha indicat, fa referència a l'essència bàsica per iniciar-se en l'àmbit de la recerca; el més important és iniciar el camí, ja que significa reconèixer la importància i necessitat d'incloure la recerca entre les funcions pròpies d'infermeria, i alhora sentir-se competent per fer-ho.

Se suggereixen tres passos inicials:

- ✦ Identificar un tema d'interès, un problema de recerca; s'ha de concebre una idea o una pregunta de recerca. El problema de recerca sol derivar de l'observació del dia a dia, de l'experiència professional, de trobades científiques, de revisar publicacions, teories i models... Es tracta de delimitar l'objecte d'estudi.
- ✦ Buscar companyes que comparteixin el nostre interès. Investigar és complex i encara que es pot dur a terme de manera individual, es recomana compartir-ho amb un grup de gent.
- ✦ Viure la recerca com una tasca enriquidora i amena. S'ha d'adoptar una actitud positiva enfront de la recerca, ja que, en cas contrari, si es viu com una obligació o imposició amb connotacions negatives, generalment aviat deixa d'interessar.

És important valorar l'interès i la viabilitat que suscita el problema de recerca; per a això recomanem revisar les següents qüestions:

- ✦ Si existeix motivació personal.
- ✦ Si disposem dels recursos materials i humans necessaris.
- ✦ Si el problema és rellevant.
- ✦ A qui beneficiaran els resultats?
- ✦ Si disposem de capacitat per dur-ho a terme.
- ✦ Si tenim accés a la mostra.
- ✦ Si el tema és original.
- ✦ Si compleix els requisits ètics.

A més, el tema ha de ser del nostre interès, ja que hi dedicarem moltes hores; en cas contrari, es recomana canviar de tema.

A aquest nivell, li segueix el nivell operatiu en què cal començar a llegir, buscar informació... De vegades, els nivells I i II se superposen ja que la lectura i/o revisió pot ser el motor inicial per localitzar i/o concretar el tema d'interès.

Nivell II: operatiu

En aquest nivell es concreten accions específiques.

En primer lloc, investigar significa llegir. Una vegada identificat el problema s'ha de revisar bibliogràficament el tema per conèixer-ne l'estat actual. Aquesta revisió permetrà delimitar el problema de manera clara i concreta, i contribuirà a convertir el projecte en viable i factible; encara que ja hem comentat que els nivells I i II de vegades se superposen.

S'ha de tenir informació per emmarcar el treball, tant per configurar l'estat de la qüestió, com el marc conceptual del qual es parteix, els mètodes d'avaluació a utilitzar o les aportacions per a la discussió. S'han de revisar articles de revistes, manuals, informes i qualsevol document vinculat al tema d'interès.

La revisió bibliogràfica permet precisar l'estat actual dels coneixements sobre un tema concret, descobrir qüestions no resoltes sobre aquest tema i presentar noves intervencions. Ha de ser suficientment àmplia perquè el lector es pugui familiaritzar amb el tema i incloure la bibliografia que realment té relació directa amb l'estudi. Inclou localitzar la informació, obtenir el document, analitzar-ho i seleccionar la informació que s'utilitzarà. És una etapa dins del procés de recerca científica que evita la duplicitat d'esforços en la recerca. El resultat d'una revisió bibliogràfica és un resum del coneixement científic i teòric sobre un problema en particular que inclou una síntesi del que se sap i el que no se sap del tema i, per tant, del que es pot aportar. En segon lloc, investigar significa estar en xarxa. Buscar informació sembla un procés simple pel qual no es necessiten coneixements previs; però no és així. Actualment a Internet ho podem trobar tot, però hem de saber buscar i identificar la informació fiable i de qualitat. En certa manera, no es concep avui dia el plantejament d'una recerca, sense comptar amb l'ajuda d'Internet com a element de consulta, per tant s'hi ha d'accedir i revisar:

- ♦ Revistes electròniques: Cada vegada són més abundants, algunes són d'accés gratuït i obert, és a dir, d'accés universal; altres requereixen subscripció. Es recomana sol·licitar als centres de treball la subscripció a revistes d'infermeria; així es facilita l'accés a la producció científica de la disciplina.
- ♦ Webs i/o blogs de recerca en infermeria: Hi ha nombrosos professionals que realitzen contribucions de qualitat recopilant i estructurant informació referent a recerca.
- ♦ Llistes temàtiques: És un recurs interessant per promoure la comunicació entre professionals, permet enviar missatges, debatre temes d'interès i, en definitiva, intercanviar informació amb altres professionals.
- ♦ Bases de dades: Sobretot són vàlides per localitzar producció científica publicada en revistes, destaquem: Índice Médico Español, CINAHL, Pubmed, Scopus, Cuiden, Cuidatge...

Actualment les biblioteques i/o centres de recursos per a l'aprenentatge i recerca (CRAI) de les universitats ofereixen suport i ajuda facilitant l'accés als recursos existents. En el cas dels recursos electrònics, cal destacar el recurs icer@dorplus, de les universitats públiques catalanes, que busca en una base de dades central de recursos metacercables, subministrats pel Consorci de Biblioteques d'Universitats Catalanes (CBUC), que permet fer cerques i veure els resultats des de la mateixa interfície.

Permet buscar de manera ràpida molts recursos electrònics (articles de revista, llibres electrònics i altres documents).

Entre els avantatges que ofereix cal destacar:

- Accés ràpid als recursos.
- Resultats de cerca més pertinents sobre els recursos metacercables.
- Major accessibilitat als documents a text complet.
- Possibilitat de refinament dels resultats de les cerques.
- Personalitzar el vostre espai: guardar cerques i resultats, crear alertes, canviar l'idioma...

La gran quantitat de recursos d'informació que ofereix Internet, la facilitat d'accés i la gratuïtat de la majoria d'aquests recursos són, sens dubte, factors de gran ajuda per a qualsevol que busqui informació, però també converteixen el procés de cerca, avaluació i selecció en tasques altament complexes; per això s'inclou, en aquest llibre, un capítol posterior específic sobre la cerca d'informació, detallant quines bases de dades buscar i com optimitzar una cerca, i un altre capítol dedicat a lectura crítica d'articles científics.

En tercer lloc, investigar a nivell operatiu significa divulgar els resultats. Això implica haver de:

- Publicar en revistes. Un aspecte que es recomana és tenir en compte la visibilització de la producció en triar la revista on volem publicar, així com l'índex d'impacte de la revista escollida.
- Assistir i realitzar aportacions derivades de les recerques a congressos, jornades científiques locals, nacionals i/o internacionals.
- Organitzar jornades i trobades d'intercanvi professional.

Els resultats d'una recerca en infermeria han de ser comunicats i aquesta tasca és responsabilitat de l'investigador/ra. Difondre els resultats de la recerca permet avançar en el coneixement infermer, replicar la mateixa recerca en un altre context (pràctica basada en l'evidència), estudiar nous aspectes del problema investigat o aplicar els resultats en la pràctica professional de la infermeria. A més, si s'ha obtingut finançament públic, la recomanació és que els investigadors han de publicar i difondre a la comunitat els resultats de la recerca.

Aquests aspectes seran tractats amb major profunditat en els capítols de comunicació científica de resultats, redacció d'articles científics i en el de visibilització de la producció científica.

Nivell III: personal

Investigar aporta beneficis de caire personal que convé tenir en compte com a elements d'estímul i motivació, imprescindibles en molts moments de les diferents etapes de treball. Sovint, l'activitat investigadora no comporta remuneració econòmica i, a més, cal realitzar-la fora de l'horari laboral. És habitual que ens sorgeixin dubtes i preguntes del tipus: Per què ho necessito això? Per què em complico la vida? Per a què tanta feina? Per respondre aquestes qüestions, assenyalarem dos aspectes complementaris que donen significat al fet d'investigar des del punt de vista personal: el creixement i desenvolupament intrapersonal i el creixement i desenvolupament professional. Investigar contribueix al creixement i desenvolupament personal en els següents vessants:

- ✦ Aporta satisfacció personal, en diferents moments del procés; per exemple, en aprofundir en un tema concret, quan ens aproven un projecte, en rebre una subvenció, en recollir les dades, quan l'anàlisi de les dades confirma els resultats esperats, en publicar un treball, quan rebem un premi...
- ✦ Augmenta l'autoconeixement, ja que genera diferents situacions en les quals la persona experimenta sensacions i emocions unides als beneficis i les dificultats que comporta investigar, tant des del vessant de la pròpia activitat, com des de la perspectiva d'interacció i treball en equip.
- ✦ Reforça, incrementa i potencia el component intel·lectual de l'autoconcepte. Tradicionalment es valora i es reconeixen les qualitats tècniques i afectives del professional d'infermeria, però no tant la seva part intel·lectual. En aquest sentit, la recerca comporta un reconeixement per part de la mateixa professió, però també un reconeixement social i d'altres professionals.

Investigar contribueix al creixement i desenvolupament professional en els següents vessants:

- ✦ Mèrits curriculars. La recerca permet incrementar diversos apartats del currículum, entre ells cal destacar projectes de recerca subvencionats, ajudes i premis rebuts, publicacions d'articles en revistes o capítols de llibre, aportacions a congressos...
- ✦ Barems de carrera professional. La recerca genera una producció que, a més de reflectir-se en el currículum del professional, ha de contribuir a incrementar els mèrits per avaluar-ne la carrera professional; per tant, els barems de la carrera professional han d'actualitzar-se i contemplar tots els mèrits. Actualment, està universalitzada la formació al llarg de tota la vida; per tant, la vida professional es planteja com una carrera de fons en la qual cal romandre actualitzat als canvis que es van produint, cal estar preparats per assumir la innovació i l'aprenentatge continu.

- Especialització professional. Investigar implica estudiar i aprofundir en temes concrets, específics, i això comporta major especialització i domini; en definitiva, ser més competents.

Malgrat tots aquests beneficis personals comentats, quan es pregunta als professionals d'infermeria sobre les seves actituds respecte a la recerca reclamen més reconeixement institucional. Estem en un moment en el qual cal, entre tots, fer un pas més per contribuir a aquest creixement i desenvolupament professional, cal que les institucions reconeguin els mèrits assolits i els contemplin. Estudis recents revelen que entre els professionals d'infermeria existeix manca de motivació respecte a la utilitat que la investigació els pot representar; cal habilitar i comunicar als professionals d'infermeria estratègies com serien el reconeixement als barems en la borsa de treball o les oposicions, i/o als barems per assolir els trams o nivells de carrera professional, entre d'altres (Cepeda, San Román, Álvarez, Vaca, Millán, 2010).

Articles revisats revelen que molts professionals pensen que no reben suficient suport per part de les direccions i que no reben el mateix suport que altres professionals de la salut (Cepeda, San Román, Álvarez, Vaca, Millán, 2010; Ortuño, Posada, Fernández, 2013). Per tant, es necessita que els gestors de les institucions donin suport a la recerca en infermeria; els caps d'infermeria tenen la responsabilitat de proporcionar el suport necessari per seguir motivant i donant empenta a la carrera investigadora per millorar la pràctica assistencial i seguir avançant com a professió.

Nivell IV: conceptual

En aquest nivell investigar implica construir coneixement, aportar nous coneixements i confirmar, rebutjar, ampliar o reforçar coneixements i teories existents. Per a això cal aplicar el mètode científic, les característiques principals del qual s'han descrit en la introducció.

Investigar també significa aportar evidència científica. Aquesta evidència s'ha de situar en les diferents etapes del procés d'atenció d'infermeria; la recerca pot exercir un paper important en cadascuna de les etapes, i contribuir a prendre decisions de manera fonamentada.

Cal tenir evidència en relació amb: els enfocaments i mètodes més eficaços per obtenir informació (etapa de valoració), les formes més precises d'identificar característiques diagnòstiques i factors relacionats (etapa de diagnòstic), els resultats esperats que poden generar-se en cada situació de cures, així com les intervencions que poden resultar més efectives (etapes de planificació i implementació). Finalment, cal disposar d'evidència científica sobre el nivell en què s'han aconseguit els resultats esperats (etapa d'avaluació).

Nivell V: oficial

Investigar significa R+D+I. Estem familiaritzats amb aquestes sigles ja que s'utilitzen en totes les convocatòries i perspectives oficials del treball científic (recerca científica, desenvolupament tecnològic i innovació). Investigar és més que això; és també desenvolupar, crear, aplicar i, a més, és innovar, és a dir, crear, canviar, provar... Per investigar necessitem treballar dins d'unes estructures. La recerca es configura en el marc de plans de recerca que determinen els objectius i les activitats a desenvolupar, així com les línies d'actuació prioritària en períodes de temps concrets. Investigar significa organització. Els plans, els programes i les línies de recerca es formulen des de diferents espais: internacionals, estatals, autonòmics, regionals, provincials, locals i institucionals. Això genera una estructura organitzativa que convé tenir en compte a l'hora de plantejar-se una recerca oficial, ja que les ajudes i subvencions que es concedeixen des dels diferents organismes oficials van encaminades a potenciar i afavorir la consecució dels objectius establerts en els diferents plans i programes de recerca. És important identificar correctament la convocatòria a la qual presentarem un projecte de recerca ja que per sol·licitar subvenció hem d'identificar el pla, el programa i les línies prioritàries. Per això es recomana llegir detingudament i tenir en compte les bases de la convocatòria abans de redactar el projecte, i intentar que els objectius estiguin relacionats amb les línies prioritàries. Tot és important: des de la redacció de la justificació, els objectius, la metodologia, la viabilitat i l'impacte del projecte; la justificació del pressupost sol·licitat; la coherència de l'equip investigador, i, és clar, l'experiència i capacitat de l'investigador principal per liderar el projecte.

Per avaluar projectes de recerca existeixen diversos aspectes clau a tenir en compte:

- ♦ Investigador principal, es valora:
 - a) La productivitat científica. Adquireix gran pes la qualitat de les publicacions segons l'índex bibliomètric, el Journal Citation Reports (JCR).
 - b) La transferència del coneixement. Es valoren els productes transferits a la pràctica clínica «guies clíniques».
 - c) La capacitat prèvia per desenvolupar projectes de recerca. Aquests projectes a poder ser han d'estar finançats en convocatòries competitives.
- ♦ Equip investigador, s'avalua:
 - a) La productivitat dels diferents investigadors.
 - b) L'adequació a les tasques planificades.

- c) Se sol valorar el fet que almenys part d'aquest equip ja hagi treballat abans conjuntament sobre el tema; la qual cosa es demostra amb publicacions conjuntes, per exemple.
 - d) Es recomana que l'equip sigui interdisciplinari.
 - e) Es valora que hi hagi investigadors amb experiència al costat d'investigadors novells i/o en formació; no penalitza el fet d'incloure persones en formació (estudiants, doctorands...).
- ✦ Qualitat científica. En avaluar la qualitat científica d'un projecte cal tenir en compte els següents aspectes: novetat, originalitat i innovació; rellevància, interès i aplicabilitat, adequació en la formulació d'objectius, plantejament conceptual i metodològic.
 - ✦ Viabilitat del projecte. Se centra més en l'anàlisi dels aspectes logístics que poden condicionar el desenvolupament de la proposta. Aquests aspectes es refereixen a l'adequació de: els objectius, la metodologia, les característiques de l'equip investigador, la distribució de tasques, el pla de treball, l'entorn de treball, l'equipament disponible i el pressupost.

Per a més informació, es pot consultar el manual d'avaluació de projectes de recerca en ciències de la salut. El punt de vista de l'Agència Nacional d'Avaluació i Prospectiva, està disponible en el següent enllaç: <http://www.idi.mineco.gob.es/stfls/mi-cinn/investigacion/ficheros/cvn_anep/criterios_de_evaluacion_en_cc_de_la_salud.pdf>.

L'organització de la recerca oficial es pot explorar des de tres perspectives: l'europea, l'estatal i l'autonòmica.

a) Perspectiva europea:

Actualment la recerca a la Unió Europea té com a referència el Programa de Recerca i Innovació 2014-2020, Horitzó 2020 (H2020); mitjançant la implantació de tres pilars contribueix a abordar els principals reptes socials, promoure el lideratge industrial a Europa i reforçar l'excel·lència de la seva base científica. Horitzó 2020 agrupa tot el finançament de la recerca i la innovació que aporta la Unió; actualment, en particular, el Programa Marc de Recerca i Desenvolupament Tecnològic, les activitats relacionades amb la innovació del Programa Marc per a la Innovació i la Competitivitat (CIP), i l'Institut Europeu d'Innovació i Tecnologia (EIT). Els objectius estratègics del programa Horitzó 2020 són els següents:

- a) Crear una ciència d'excel·lència.
- b) Desenvolupar tecnologies i les seves aplicacions per millorar la competitivitat europea.
- c) Investigar en les grans qüestions que afecten els ciutadans europeus.

Des del web del Ministeri d'Economia i competitivitat, també es pot accedir al programa H2020: <<http://www.eshorizonte2020.es/>>.

b) Perspectiva estatal:

A Espanya, la recerca oficial té com a punt de referència el Pla Estatal de Recerca Científica i Tècnica i d'Innovació 2013-2016; aquest Pla defineix les actuacions a finançar per l'Estat per a la consecució dels objectius establerts i de les prioritats de l'Estratègia Espanyola de Ciència i Tecnologia i d'Innovació (2013-2020), que pretén impulsar el lideratge internacional del Sistema Espanyol de Ciència, Tecnologia i Innovació. En el marc d'aquest Pla s'estableixen les bases reguladores per a la concessió d'ajudes públiques de diversos subprogrames del Programa Estatal de Foment de la Recerca Científica i Tècnica d'Excel·lència (ordre ECC/1779/2013, de 30 de setembre, publicada en el BOE número 236, dimecres 2 d'octubre del 2013, pàgina 80.188 a 80.222). El Pla Estatal de R+D+I es desenvolupa a través de quatre programes estatals. Aquests programes són: el Programa Estatal de Promoció del Talent i la seva Ocupabilitat, el Programa Estatal de Foment de la Recerca Científica i Tècnica d'Excel·lència, el Programa Estatal d'Impuls al Lideratge Empresarial en R+D+I i el Programa Estatal de R+D+I Orientada als Reptes de la Societat. D'aquest últim programa, se'n destaca un dels vuit principals reptes: «Salut, canvi demogràfic i benestar», dins del qual s'emmarca la convocatòria competitiva i les ajudes de l'Acció Estratègica en Salut (AES), gestionada per l'Instituto de Salud Carlos III, del qual es destaquen els projectes de recerca en salut.

LAES té com a objectius principals fomentar la salut i el benestar de la ciutadania, així com desenvolupar els aspectes preventius, diagnòstics, curatius, rehabilitadors i pal·liatius de la malaltia, reforçant i incrementant la competitivitat internacional de la R+D+I del Sistema Nacional de Salut i de les empreses relacionades amb el sector. Destaquem per l'interès per a la recerca infermera l'AES 2. Programa Estatal de Foment de la Recerca Científica i Tecnològica d'Excel·lència, amb el subprograma AES 2.2. Subprograma Estatal de Generació de Coneixement, amb les línies de Projectes de Recerca en Salut i Projectes Integrats d'Excel·lència dels Instituts de Recerca Sanitària. Més informació disponible en els següents enllaços:

<<http://www.isciii.es/isciii/es/general/index.shtml>>.

<<http://www.isciii.es/isciii/es/contenidos/fd-investigacion/fd-financiacion/fd-convocatorias-ayudas-accion-estrategica-salud/fd-seguimiento-cientifico-economico/seguimiento-proyectos-de-investigacion-en-salud.shtml>>.

Des del lloc web del Ministeri d'Economia i Competitivitat també es pot accedir a organismes públics de recerca, entre els quals destaca el Consell Superior de Recerques Científiques CSIC. Se'n pot consultar l'enllaç: <<http://www.csic.es/web/guest/home>>.

Més informació sobre ajudes i convocatòries del pla estatal, la trobem en l'enllaç del Ministeri d'Economia i Competitivitat: <<http://www.idi.mineco.gob.es/portal/site/micinn/menuitem.7eeac5cd345b4f34f09dfd1001432ea0/?vgnextoid=83b192b9036c2210vgnvcm1000001d04140arcrd>>.

L'Institut de Salut Carlos III és el principal organisme públic de recerca, que finança, gestiona i executa la recerca biomèdica a Espanya. Adscrit orgànicament al Ministeri d'Economia i Competitivitat (Reial decret 345/2012) i funcionalment tant a aquest mateix Ministeri com al Ministeri de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat, té com a missió principal el foment de la generació de coneixement científic en ciències de la salut i l'impuls de la innovació en l'atenció sanitària i en la prevenció de la malaltia. Situant el pacient i la ciutadania en el centre de tots els seus objectius i activitats, fomenta i coordina la recerca biomèdica i ofereix serveis científicotècnics de la més alta qualitat, en col·laboració amb tots els agents del Sistema Espanyol de Ciència, Tecnologia i Innovació.

L'Institut de Salut Carlos III el 1996 va crear un grup de treball amb la finalitat d'elaborar una ponència sobre la situació de la recerca en infermeria a l'Estat espanyol, que posteriorment es va consolidar sota el nom Investén-isciii®. L'any 2000 es va crear una estructura formal, depenent de la Sotsdirecció General de Recerca Sanitària, amb el nom d'Unitat de Coordinació i Desenvolupament de la Recerca en Infermeria (Investén-isciii).

Des de l'any 2011 la Unitat de Coordinació i Desenvolupament de la Recerca en Infermeria (Investén-isciii) va passar a denominar-se Unitat de Recerca en Cures de Salut (Investén-isciii) i va quedar adscrita funcionalment a la Sotsdirecció General de Xarxes i Centres de Recerca Cooperativa. Té l'objectiu d'elaborar les pautes nacionals del Programa de Recerca en Infermeria i, amb això, s'ha convertit en pionera en aquest camp. Se'n pot trobar més informació en el següent enllaç: <http://www.isciii.es/isciii/es/contenidos/fd-el-instituto/fd-organizacion/fd-estructura-directiva/fd-subdireccion-general-servicios-aplicados-formacion-investigacion/fd-centros-unidades/fd-investen-isciii-2/presentacion-investen-isciii_2.shtml>.

Finalment, destaquem RedIRIS, la xarxa acadèmica i de recerca espanyola que proporciona serveis avançats de comunicacions a la comunitat científica i universitària nacional. Està finançada pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, i inclosa en el seu mapa d'Instal·lacions Científicotècniques Singulares (ICTS). Es fa càrrec de la seva gestió, l'entitat pública empresarial Red.es, del Ministeri d'Indústria, Energia i Turisme.

RedIRIS compta amb més de 450 institucions afiliades, principalment universitats i centres públics de recerca. Més informació en l'enllaç: <<http://www.rediris.es/index.php.es>>.

c) *Perspectiva autonòmica:*

Els governs autonòmics també formulen els seus propis plans de R+D+I. Des del lloc web del Ministeri d'Economia i Competitivitat, es pot accedir a informació sobre plans de recerca per comunitats autònomes. Per a més informació consulteu el següent enllaç: <<http://www.idi.mineco.gob.es/portal/site/MICINN/menuitem.e171137464e93adb0e06146223041a0/?vgnnextoid=41e633787aba0310VgnVCM1000001d04140aRCRD&id1=todas&id2=6DB24A>>.

En la taula 2 es faciliten els plans autonòmics, així com els accessos per consultar-los:

Taula 2. Relació de plans de recerca autonòmics i enllaços.

Andalusia	Pla Andalús d'Investigació, Desenvolupament i Innovació (PAIDI): < http://www.juntadeandalucia.es/servicios/planes/detalle/13208.html >
Aragó	II Pla Autonòmic d'Investigació, Desenvolupament i Transferència de Coneixements: < http://www.aragon.es/estaticos/ImportFiles/24/docs/Areas/Investiga/PlanAutInves/II_PLAN_AUTONOMICO_INVESTG_DESARROLLO_ARAGON.pdf >
Astúries	Pla de Ciència, Tecnologia i Innovació d'Astúries (PCTI): < https://www.asturias.es/Asturias/descargas/PDF%20DE%20TEMAS/Plan_PCTI.pdf >
Canaries	Pla Canari I+D+I: < http://agencia.itccanarias.org/es/investigadores/pcidi-2011-2014.html >
Cantàbria	Pla Regional d'Investigació, Desenvolupament i Innovació (PRDI): < http://www.cantabria.es/i-d-i >
Castella i Lleó	Estratègia Regional d'Investigació Científica, Desenvolupament Tecnològic i Innovació (I+D+I): < http://www.redtcue.es/export/system/modules/com.tcue.publico/resources/DescargasTcue/ERIDI_2007-13.pdf >
Castella-la Mancha	Pla Regional d'Investigació Científica, Desenvolupament Tecnològic i Innovació (PRINCET): < http://www.factoriadelainnovacion.org/media/estudios/doc/princet_2011-15.pdf >
Catalunya	Pla d'Investigació i Innovació (PRI): < http://pricatalunya.gencat.cat/ca/index.html >
Comunitat de Madrid	IV Pla Regional d'Investigació Científica i Innovació Tecnològica (PRICIT): < http://www.madrimasd.org/queesmadrimasd/pricit/default.asp >
Comunitat Valenciana	Pla General Estratègic de Ciència i Tecnologia de la Comunitat Valenciana (PGEICIT): < http://www.cece.gva.es/poci/val/planes_id.htm >

Extremadura	V Pla Regional d'Investigació, Desenvolupament Tecnològic i Innovació (I2C): < http://ayudaspri.gobex.es/descargas/documentos/documentos/VPRI.pdfmento >
Galícia	Pla Gallec d'Investigació, Innovació i Creixement: < http://plani2c.xunta.es/ >
Illes Balears	Pla de Ciència, Tecnologia i Innovació de les Balears (PCTI): < http://publicacions.balearsfaciencia.org/dades/20archivo_1.pdf >
Navarra	Pla Tecnològic de Navarra: < http://www.navarra.es/NR/rdonlyres/1F28291D-DDF1-4304-BE7E-2349CE1B4CB7/273143/PlanTec5.pdf >
País Basc	Pla de Ciència, Tecnologia i Innovació (PCTI): < http://www.euskadinnova.net/es/innovacion-tecnologica/ambitos-actuacion/pcti-2015/163.aspx >
Regió de Múrcia	Pla de Ciència, Tecnologia i Innovació: < http://www.plandeciencia.com/servlet/s.SI >
La Rioja	Pla Riojà de I+D+I: < http://t3innovacion.larioja.org/iv-plan-riojano-de-i-d-i-2013-2016/ >

Ja s'ha comentat la importància d'investigar en equip. Des de l'àmbit oficial, la recerca en grup es reflecteix en els denominats grups de recerca (GR). Es recomana un mínim de tres o quatre persones per configurar un grup, ja que investigar significa treball i, a més, el grup facilitarà la productivitat científica. A manera de referència, la convocatòria d'ajudes per donar suport a les activitats dels grups de recerca (SGR 2014) a Catalunya gestionada per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR), estableix una diferenciació entre grups de recerca emergent (GRE), i grups de recerca consolidats (GRC). Les característiques, de cadascun dels grups són les següents:

• Grups de recerca emergents (GRE):

Treball conjunt no superior a tres anys; formats per un mínim de tres investigadors/es, dos dels quals han de ser doctors/es i un d'aquests dos doctors/es haurà d'assumir la coordinació del grup. Algun membre ha de tenir o haver tingut, com a investigador/a responsable, un projecte de recerca, contracte o conveni de recerca (mínim 20.000 euros) en actiu durant el període anterior.

• Grups de recerca consolidats (GRC):

Treball conjunt mínim tres anys, formats per un mínim de cinc investigadors/es, tres dels quals han de ser doctors/es i un d'aquests tres doctors/es haurà d'assumir la coordinació del grup. El grup ha d'acreditar, tenir o haver tingut, com a mínim, un projecte de recerca, contracte o conveni de recerca (mínim 20.000 euros) en actiu du-

rant el període anterior; haver dirigit un mínim de dues tesis doctorals en el moment de presentar la sol·licitud o tenir-ne la data fixada de lectura. Per a més informació, consulteu l'enllaç: <http://www10.gencat.cat/agaur_web/appjava/catala/a_beca.jsp?categoria=recerca&id_beca=20183>.

Els requisits mínims comuns són:

- Estar configurats almenys per 3 o 5 persones.
- Tots els membres han d'aportar el seu currículum per estructurar un currículum agregat de grup.
 - El grup ha d'identificar-se amb un nom.
 - S'han de definir línies de recerca que indiquin l'àmbit d'interès científic en el qual el grup està interessat a investigar. Aquestes línies han de generar motivació i interès personal. S'ha de tenir en compte si se sol·licita ajuda econòmica, quins són els temes o àmbits prioritaris definits en la convocatòria concreta a la qual es presenta.
 - S'ha de presentar un projecte de recerca ajustat als models oficials de sol·licitud d'ajudes, que ha de ser viable i els resultats del qual hauran d'aportar increment del coneixement en alguna àrea de cures d'infermeria.

A tall d'exemple, cal comentar que en aquesta última convocatòria gestionada per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR), s'ha acreditat com a grup de recerca emergent (GRE), el grup d'Infermeria Avançada de la Universitat Rovira i Virgili, coordinat per la Dra. Carme Ferré Grau, amb el nombre d'expedient 2014 SGR 1030.

Els grups de recerca, permeten configurar xarxes de recerca que generen un concepte o filosofia de treball molt més ampli que els grups. Les Xarxes Temàtiques de Recerca Cooperativa en Salut (RETICS) són estructures organitzatives formades per l'adscripció a l'Institut de Salut Carlos III d'un conjunt variable de centres i grups de recerca en biomedicina, dependents de les diferents administracions públiques o del sector privat i pertanyents a un mínim de quatre comunitats autònomes, que tenen com a objectiu la realització de projectes de recerca cooperativa d'interès general. Responen a les prioritats del Pla Nacional de R+D+I en l'àmbit sanitari i integren els diferents tipus de recerca com a estratègia per escurçar l'interval entre la producció d'un nou coneixement i la seva transferència i aplicabilitat real en la pràctica mèdica.

L'objectiu general de les RETICS és promoure la col·laboració entre els grups de recerca del Sistema Nacional de Salut que treballen en temes afins i facilitar, al mateix temps, la vertebració de la recerca que s'hi realitza. Respecte a la seva estructura, la coordinació científica i el seguiment de la xarxa serà duta a terme per un únic coordinador. Per a la seva constitució i pel seu manteniment serà necessària la participació d'almenys deu grups de recerca, de quatre o més comunitats autònomes. Segons la resolució de 13 de juny de 2006, de l'Institut de Salut Carlos III, es convo-

quen ajudes destinades a finançar estructures estables de recerca cooperativa, en l'àrea de la biomedicina i les ciències de la salut, mitjançant la participació en Xarxes Temàtiques de Recerca Cooperativa en Salut (BOE núm. 145, de dilluns 19 de juny de 2006: 23.296-23.301): <<http://www.boe.es/boe/dias/2006/06/19/pdfs/A23296-23301.pdf>>.

Per a més informació sobre creació o consolidació de Xarxes Temàtiques de Recerca Cooperativa en Salut (RETICS), consulteu el següent enllaç: <<http://www.isciii.es/isciii/es/contenidos/fd-investigacion/fd-financiacion/fd-convocatorias-ayudas-accion-estrategica-salud/fd-guias-ayuda/guia-ayuda-retics-2012.pdf>>.

En el nostre context disposem d'una xarxa de recerca catalana en infermeria de salut mental, coordinada per la Dra. Teresa Lluch Canut, reconeguda per la Generalitat de Catalunya (expedient 2004XT 00006), que serveix d'exemple per demostrar la viabilitat i la potencialitat de la recerca infermera en xarxa. La informació completa de ISMENTAL-A Xarxa Catalana de Recerca en Infermeria de Salut Mental i Addiccions, està disponible en el següent enllaç: <<http://www.ub.edu/xtinfermeriasmc/>>.

La configuració de xarxes de recerca és un treball de fons i només es pot generar una xarxa si hi ha treball científic previ. Actualment hi ha algunes iniciatives de creació de xarxes de recerca en infermeria en l'àmbit espanyol que demostren el nivell de «maduresa científica» de la nostra professió. En concret, s'està desenvolupant REITE-Xarxa Espanyola de Recerca en Taxonomies Infermeres: <<http://www.aentde.com/pages/reite/presentacion>>, una xarxa que compta amb el suport de l'Associació Espanyola de Nomenclatura, Taxonomies i Diagnòstics d'Infermeria-AENTDE. I una altra xarxa que està iniciant la seva marxa és REICESMA-Xarxa Espanyola de Recerca en Cures d'Infermeria de Salut Mental i Addiccions que, seguint els passos d'ISMENTAL-A, pretén crear vincles entre grups de recerca en infermeria de salut mental de diferents comunitats autonòmiques d'Espanya; es pot consultar en: <<http://www.reicesma.com/>> (Lluch-Canut, Roldan-Merino, Cuesta-Lozano, 2013). Un altre exemple de xarxa en aquest cas internacional és el Grup Internacional de Recerca en Cuidatges d'Infermeria de Salut Mental (GIRISAME), coordinat pel Dr. Juan Roldán Merino. Aquest grup té per objectiu fomentar la recerca d'infermeria en salut mental conjunta a nivell internacional. Actualment hi participen investigadors d'Espanya, Portugal i Brasil. De moment aquestes xarxes han creat l'estructura, però encara són molt incipients i, per descomptat, de moment no estan en condicions de ser reconegudes oficialment ja que les convocatòries de reconeixement de xarxes de recerca de caràcter nacional són molt exigents: estableixen un mínim de 10 grups de recerca procedents de 4 comunitats autònomes diferents, com a mínim. Aquests requisits indiquen on cal dirigir els esforços i han de servir d'orientació i estímul per saber que en recerca l'important és SUMAR.

Nivell VI: social

Aquest nivell suposa diversos aspectes. El primer a comentar és la transferència i utilització del coneixement generat per la recerca a les empreses, institucions... Aquest és un element clau per al desenvolupament de la professió; significa retornar els resultats perquè aquests siguin aplicats en l'àmbit assistencial, docent... Això comporta que hi hagi empreses i institucions que s'interessin pels resultats de la recerca en infermeria i que li donin suport i l'apliquin en el dia a dia; d'alguna manera amb això culmina el procés investigador, ja que significa que els resultats generats s'apliquen i amb això podem contribuir a generar coneixement i contribuir a l'excel·lència professional ben fonamentada.

A finals dels anys vuitanta, van néixer les Oficines de Transferència de Resultats de Recerca (OTRI) com a estructures per fomentar i facilitar la cooperació en activitats de R+D entre investigadors i empreses, tant a escala nacional com europea. La seva missió consisteix a dinamitzar les relacions entre els agents del sistema. Les OTRI es dediquen a identificar les necessitats dels sectors socioeconòmics i a afavorir la transferència de tecnologia entre el sector públic i el privat, i contribueixen a l'aplicació i comercialització dels resultats de la R+D generada a les universitats i als centres públics de recerca.

Existeix una OTRI en gairebé totes les universitats i centres públics de recerca nacionals, així com en les fundacions universitat empresa i en molts centres tecnològics. Dins de l'esforç que les universitats espanyoles han dut a terme per adequar la seva activitat a les necessitats de la societat, les OTRI han jugat un important paper, com a transferència del coneixement. Per a més informació sobre les OTRIS, consulteu: <<http://www.idi.mineco.gob.es/portal/site/MICINN/menuitem.edc7f2029-a2be27d7010721001432ea0/?vgnextoid=8b31198600dee210VgnVCM1000001d04140aRCRD&vgnnextchannel=04dbc4d659ecb210VgnVCM1000001a04140aRCRD>>.

Per aprofundir més en el tema de la transferència recomanem la consulta del llibre: *Manual de transferència de tecnologia i coneixement*, l'autor del qual és González-Sabater. El text tracta sobre els mecanismes de transferència, l'adquisició i comercialització, la transferència internacional, el contracte, la negociació o els instruments de suport. Contempla un enfocament per a proveïdors i receptors de tecnologia, investigadors i gestors de la tecnologia (González-Sabater, 2011).

Aquest nivell també suposa el reconeixement social, el valor social de la recerca. Això repercuteix directament a aconseguir valor social com a professió, que se'ns consideri professionals equiparables als d'altres disciplines, i, per tant, com ja comentàvem en el nivell III, personal. És important no només l'àmbit personal sinó també el social que els gestors d'institucions i empreses han de reconèixer a la recerca, als mèrits pro-

professionals, i també li han de donar el suport necessari per motivar els professionals d'infermeria en el camí de la recerca. Cal reconèixer el valor de la recerca primer com a professió per poder aconseguir el valor social que aquesta es mereix i necessita.

Conclusió

Per tots els valors exposats i comentats que proporciona la recerca creiem que aquesta és una gran oportunitat per a la disciplina en aquests moments en què la infermeria del nostre país ha assolit, gràcies a l'esforç de tots realitzat els últims vint anys, però sobretot dels gestors i líders de la professió que han sabut defensar els nostres drets i demanar el reconeixement acadèmic que com a professió fins ara no podíem assolir. L'esperat canvi d'estructura universitària, ja ha arribat amb un sistema de tres cicles o nivells: un primer nivell de grau, un segon nivell de màster universitari, i un tercer nivell, el màxim, de doctorat que capacita per investigar.

Entre tots hem definit la infermeria del segle XXI, més evolucionada, més segura, més reconeguda, amb la possibilitat i el deure de tots els professionals d'infermeria d'investigar per fer avançar la professió. Ara ens hem de conscienciar com a col·lectiu professional de les capacitats i competències amb les quals estem formats, i de la importància de la investigació, que sempre repercutirà en una millora dels cuidatges i en un augment de la qualitat assistencial.

Per finalitzar, cal comentar la idea inicial aportada pel capítol: la recerca és un repte i a la vegada una oportunitat que pot ajudar a situar i mantenir la disciplina infermera al lloc que li correspon, un lloc rellevant en el camp de les ciències. Ara tenim molt a dir i a fer, els professionals d'infermeria, que segur que sabrem aprofitar la possibilitat de, mitjançant la recerca, millorar la professió i situar-la al lloc que es mereix. La recerca ens permet innovar, comprovar, explorar, descobrir, millorar... Cal el suport de les institucions i dels gestors per reconèixer la recerca en infermeria, com una funció més que és: assistencial, docent, gestora i investigadora. Fem un pas més per millorar la qualitat de l'assistència als usuaris i per assolir l'excel·lència dels cuidatges, base de la professió infermera.

Bibliografía

- CABRERO, J.; RICHART, M. (2001). *Investigar en enfermería: concepto y estado actual de la investigación en enfermería*. Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- CEPEDA, J.M.; SAN ROMÁN, M.J.; ÁLVAREZ, C.; VACA, V.; MILLÁN, B. (2010). «Actitud y motivación de la Enfermería de Castilla y León hacia la investigación». *Rev enferm CyL*, 2(2): 19-28.
- COMET-CORTÉS, P. et alii (2010). «Establecimiento de prioridades de investigación en enfermería en España: estudio Delphi». *Enferm Clin*; 20(2): 88-96.
- DE LA CUESTA, C. (1998). «Contribución de la investigación a la práctica clínica de los cuidados de enfermería: la perspectiva de la investigación cualitativa». *Enfermería Clínica*, 8 (4): 166-170.
- GÁLVEZ, A. (2007). *Enfermería basada en la evidencia: cómo incorporar la investigación en la práctica de los cuidados*. Granada: Fundación Index.
- GONZÁLEZ SABATER, S.J. (2011). «Manual de transferencia de tecnología y conocimiento». *The Transfer Institute*. <<http://www.slideshare.net/thetransferinstitute/manual-de-transferencia-de-tecnologia-y-conocimiento>> [Data de consulta: 5 de maig del 2014]
- INSTITUTO DE SALUD CARLOS III. Gobierno de España, Ministerio de Economía y Competitividad, Instituto de Salud Carlos III. [Recuperada: 10 de febrero del 2015] <<http://www.isciii.es/ISCIII/es/general/index.shtml>>
- KERLINGER, F. (2002). *Investigación del comportamiento*. Mèxic: Panamericana.
- LLUCH, M.T. (2004). *Enfermería psicosocial y salud mental: marco conceptual y metodológico*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, CD (Versió llibre electrònic: <<http://www.publicacions.ub.edu>>) [Data de consulta: 10 de maig del 2014].
- (2005). «¿Qué significa investigar? Reflexiones y sugerencias para la promoción de la investigación en enfermería». *Presencia*, 1(1). <www.index-f.com/presencia/n1/4articulo.php> [Data de consulta: 3 de febrer del 2014]
- LLUCH, M.T.; ROLDÁN, J.F.; CUESTA, D. (2013). «Presentación de REICESMA Red Española de Investigación en Cuidados de Enfermería de Salud Mental y Adicciones». Comunicació a: ASOCIACIÓN NACIONAL DE ENFERMERÍA DE SALUD MENTAL-ANESM (ed.). *30 años de experiencia para mirar el futuro*. Ponencia presentada en el XXX Congreso Nacional de Enfermería de Salud Mental, celebrat a Sevilla del 20 al 22 de març de 2013. Madrid: ANESM. [CD-Congrés: pàg. 26-35.] ISBN: 978-84-938231-5-3.
- MATEU, M. (2014). «La recerca infermera: una oportunitat per a ser millors». *Agora d'infermeria* (69), 18, 1, 24-25.

- ORTUÑO, I.; POSADA, P.; FERNÁNDEZ, E. (2013). «Actitud y motivación frente a la investigación en un nuevo marco de oportunidad para los profesionales de enfermería». *Index de Enfermería*, 22(3), 132-136.
- PEARSON, A.; FIELD, J.; JORDAN, Z. (2008). *Práctica clínica basada en la evidencia en enfermería y cuidados de salud: integrando la investigación, la experiencia y la excelencia*. Madrid: McGraw-Hill/Interamericana de España.
- POLIT, D.F.; HUNGLER, B.P. (2000). *Investigación científica en ciencias de la salud* (6a ed.). Mèxic: McGraw-Hill Interamericana.
- RODRÍGUEZ, D.; ARRIBAS, I.; CORBÍ, A.; LAMAS, S.; MAÑAS, L. (2010). *Manual de evaluación de proyectos de investigación en Ciencias de la Salud. El punto de vista de la Agencia Nacional de Evaluación y Prospectiva*. Agencia Nacional de Evaluación y Prospectiva, Dirección General de Investigación y Gestión del Plan de I+D+i Ministerio de Ciencia e Innovación: <http://www.idi.mineco.gob.es/stfls/MICINN/Investigacion/FICHEROS/Cvn_Anep/criterios_de_evaluacion_en_cc_de_la_salud.pdf> [Data de consulta: 10 de juny del 2014].
- ROLDÁN-MERINO, J.F. *et alii* (2014). «Creación de un proyecto internacional para fomentar la investigación de enfermería en salud mental». *Rev Presencia* 2014 ene-jun, 10(19). <<http://www.index-f.com/presencia/n19/p10028.php>> [Data de consulta: 20 de maig del 2015].
- ZABALEGUI, A. (2002). «Visión general sobre la investigación en Enfermería». *Metas de Enfermería*, 43:12-15.

